

**ПРОБЛЕМА КОМПЕТЕНТНИХ ЧИТАЧІВ
ПРОЗИ І ПУБЛІЦИСТИКИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ
У ГАЛИЦЬКО-АВСТРІЙСЬКОМУ РЕГІОНІ
(Й. РОТ, Р. КУПЧИНСЬКИЙ, М. ІРЧАН, Б. ЛЕПКИЙ,
О. ТУРЯНСЬКИЙ)**

У статті розглядається специфіка міжлітературної рецепції з перспективи читача на прикладі творчої спадщини Й. Рота, Р. Купчинського, М. Ірчана, Б. Лепкого, О. Турянського.

Ключові слова: літературна рецепція, компетентний читач, прозові твори, міжкультурна взаємодія.

В статье рассматривается специфика межлитературной рецепции с перспективы читателя на примере творческого наследия Й. Рота, Р. Купчинского, М. Ирчана, Б. Лепкого, О. Турянського.

Ключевые слова: литературная рецепция, компетентный читатель, прозаические произведения, межкультурное взаимодействие.

The article deals with the problems of the specificity of interliterary reception from the perspective of reader in the texts by J. Roth, R. Kupchynskij, M. Irchan, B. Lepkyj, O. Turianskij.

Key words: literary reception, competent reader, prose works, intercultural interaction.

Й. Рот, Р. Купчинський, А. Баб'юк (М. Ірчан), Б. Лепкий, О. Турянський за духовно-візійним досвідом – справжні сучасники, покликані до літератури долею, талантом, що активізувалися як збігом обставин, так і типологічно сумірними концептами. Їм не треба було шукати, запозичувати сюжетів, переносити з об'єктивної дійсності до своєї творчості героїв за принципами мімезису-правдоподібності-історичної правди, – бо на їхнє життя випало стільки неймовірних подій, пригод, що залишалося не тільки відбирати, групувати, комбінувати, домислювати, а, довіряючи своєму досвіду, уяві, провидінню, – віддаватися їм і встигати скрізь побувати, записати і публікувати свої тексти.

У даній розвідці будемо розгортати тему міжлітературної рецепції з перспективи читача. Це необхідний елемент освоєння будь-якого твору, творчості письменника чи певного регіону, на території якого функціонують фізичні читачі. Читацтво – друге крило літературно-мистецького процесу, без якого немислима будь-яка рецепція. І соціологи, і психологи, і літературознавці, як і історики суспільства, відштовхуються від цього феномену, незважаючи на те, якими термінами позначають взаємини, взаємозв'язки завершеного художнього твору і читача як суб'єкта культури / соціальної спільноти, вихідним і закономірним моментом дослідження цієї опозиції (твір-читач; текст-сприймач) є ця пара понять.

У сучасному літературознавстві звичним стає використання філософських термінів "об'єкт-суб'єкт" як загальнонаукових. Це – "дихотомія", "опозиція". У класичній компаративістиці говорили про "генетично-контактні зв'язки", про різні форми таких генетично-контактних зв'язків, а переклад трактують як форму міжлітературних взаємин. Лексеми "зв'язки", "взаємини", які використовуються у цих терміносполуках з уточненням "генетично-контактні" чи "міжлітературні", мало що увиразнюють у смисловому аспекті без їх змістового наповнення явищами, дотичними до художньої літератури. Тому з переходом від загальнопсихологічної термінології (типу "сприймання, восприятіє") у східнослов'янському просторі переходять до поняттєво-термінологічного апарату, який різко зменшує кількість побутових асоціацій / конотацій, на латинській основі, що лежить у базовій спільноєвропейській лексичній терміносистемі, літературознавці прийняли концепцію "літературна рецепція", бо вона спрощує і полегшує фахове спілкування у багатокультурних (мультикультурних) спільнотах, у багатонаціональних державах.

Історично такі спроби, як відомо, здійснювалися і підтримувалися протягом ХІХ і першої половини ХХ століття у модифікованих Австро-Угорській та Російській імперіях з протилежними формами політичного правління – демократичної чи імперської орієнтації. Такі орієнтації позначалися у всіх сферах суспільного життя – насамперед у галузях освіти і культури. Організаційно-адміністративний устрій навчання на різних рівнях суспільства Австрії, відтак Австро-Угорської конституційної монархії Габсбургів істотно відрізнялися за російського царату, в державності Романових. Значні розбіжності мали місце і в розвитку писемності, словесності, все гостріше виявляючись в історико-літературному процесі, зокрема в галузі літературознавства.

Австро-угорський дуалізм, особливо його ліберальна ера, виразно давала інші наслідки у сфері освіти і літератури, ніж російсько-царська уніфікація під проводом Москви – Петербурга, навіть із заміною царів.

Політично-правові реформи, соціально-економічні, культурно-освітні піднесення, спади чи затяжні кризи, які зрештою привели до великої світової катастрофи, що дала різні наслідки в кожній з двох монархій, – сформували не тільки літераторів, а й тих читачів, які кожного з митців приймали, підтримували чи заперечували. Принаймні читацтво потенційно стало тим резервуаром культури, у якому зберігалася спадщина письменників, які нас цікавлять. Політична криза та національна боротьба, особливо в період 1894 – 1918 років не могли залишати байдужими передусім літераторів старшого покоління (І. Франко, А. Чайковський, О. Маковей, О. Кобилянська, Б. Лепкий), а й молодших, які брали участь у Першій світовій війні, незалежно від того, з лона якого народу вони виходили (Й. Рот, М. Ірчан, О. Турянський, Р. Купчинський та ін.).

Перші ускладнення в етнічно-національному порозумінні кожен з жителів Габсбурзької держави пізнавав за шкільними партами, у шкільних і гімназійних класах, переходячи до військових формувань, де панувала німецька мова командирів і різною мірою засвоєна жовнірами. Зазначене вище переконливо ілюструє і підтверджує історія гімназії у Бродях [8]. Цей навчальний заклад з 1883 року називався "Цісарсько-королівська вища реальна гімназія імені архієпископа Рудольфа". Викладання у гімназії велося державною мовою по-німецьки. Іспити німецькою мовою відбувалися аж до 1914 року, незважаючи на те, що поляки домагалися колонізації у викладанні, а навчалися у ній, крім німців і поляків, також євреї та українці (русини). Австрійський уряд погодився тільки з 1907 / 1908 навчального року починати у 1-му класі викладати по-польськи, хоча в гімназії викладали й українську мову та літературу (шість років зокрема їх викладав Василь Щурат, поет і літературознавець). Саме цю гімназію і закінчив Йозеф Рот, яку він відвідував у період з 1905 до 1913 року. Німецької мови Рота навчав Макс Ландау, підтримуючи перші літературні спроби гімназиста, який вважав себе "асимілянт" [8]. Біографічний факт асиміляції хлопчика, народженого в єврейській родині і вихованого спочатку в публічній школі, яку утримувала (1901 – 1905) єврейська община, а згодом (1905 – 1913) над Цісарсько-королівською гімназією імені кронпринца Рудольфа здійснювала опіку змішана громада. Це задокументовано у каталогах виставки, присвяченої Ротові [6]. Достовірність цього факту засвідчена світлинами, копії яких збереглися і досі оприлюднюються у згаданих каталогах. У цьому джерелі можна побачити фотографії Й. Рота як гімназиста в шкільній формі, уривки з листування, дізнатися про стосунки з його ровесниками, двоюрідними сестрами і братами [6, 6]. "Муньо", як називали рідні майбутнього письменника, уже тоді виявляв ознаки "асимілянта" з виразними нахилами до німецької літератури і навіть зародки якихось суджень, які пізніше оприявняться у формі переконань. В одному з листів до улюбленої тітки у Львові читаємо: "Я бачу, що ти береш участь у моєму поступі вперед, зокрема в царині поетичного мистецтва <...> Скоро вже закінчиться цілий рік, а з ним і випускні екзамен <...> і я їду у велику, найбільшу з усіх шкіл – у життя. Сподіваюсь, що і в цьому закладі я матиму добрі успіхи" [Там само]. Справді, амбіції випускника німецькомовної гімназії збувалися, починаючи з Львівського університету (1913), а починаючи з літнього семестру 1913 / 1914 навчального року Рот був уже студентом Віденського. Заповнюючи анкети студента філософського факультету Віденського університету, він чітко писав свої ім'я і прізвище – Мойсей Йозеф Рот, а у графі "рідна мова" зазначав також чітко "німецька", залишаючи віровизнання без будь-якої трансформації – "релігія іудейська". Починаючи з літнього семестру 1914 року, Рот відвідував практичні заняття з філософії, мовознавства, літературознавства. Найулюбленишим для нього професором-германістом був Вальтер Брехт (1876 – 1919). Особливо студент зацікавився курсом лекцій і семінарів В. Брехта "Історія німецької літератури від смерті Гете до сучасності". Протягом п'яти років (1914 – 1919) М. Й. Рот надрукував кілька віршів [6, 8 – 9]. Навесні 1916 року М. Й. Рот разом з Юзефом Віттліном, що також став згодом письменником, зголосився на медичний огляд, де його визнали непридатним до служби в діючій армії за станом здоров'я. Тому він став добровольцем 21-го стрілецького батальйону. Цей факт достовірний, бо задокументований у фотографії під час військового навчання 1916 року. Це єдиний архівний документ про так звану військову службу письменника, бо вже навесні і влітку 1917 року він працював у редакції солдатської газети у 32-ій піхотній дивізії, і його прізвищем підписаний вірш "Вмираючий кінь". Газета виходила німецькою та угорською мовами. Адреса Рота в той період подавалася як польова пошта, а місце редакції знаходилося між Львовом і Тернополем в районі міста Зборів. Тому "факти", пов'язані з красномовними розповідями самого автора, не спираються на відповідні документи, й австрійські дослідники вважають їх вигаданим проявом художньої фікції.

Варті уваги у нашому контексті кілька фактів періоду Першої світової війни: у грудні 1918 року Рот не застав своєї матері у Відні, де вона мешкала; їздив ще до Бродів; 1919-го він знайшов роботу у Віденській щоденній газеті "Новий день", але друкувався також і в іншій пресі, пробував свої сили у жанрі великого оповідання, про що свідчать збережені фрагменти про вчителя-репетитора, які базувалися на його власному досвіді. Йозеф Рот згодом одружився з Фрідерікою Райхер (1900 – 1940), з якою спільно прожив трохи більше року, вона ще супроводила журналіста до Італії, Франції і Німеччини протягом січня – лютого 1926, а вже у серпні – грудні 1926 року Рот був у Росії сам, хоча з 1920 року в пошуках сталої роботи він переселився до Берліна. Як журналіст він писав переважно для німецьких газет, журналів, не полишаючи зв'язків з Віднем і Прагою.

Перший роман австрійського письменника "Павутиння", написаний 1922 року, друкувався окремими главами у "Робітничій газеті" Відня, але писався, як свідчать Д. Бронзен і укладач каталога

Г. Люнцер, у Берліні та Празі в умовах гострого дефіциту часу [6, 15].

Закінчуючи екскурс у біографічні факти життя і творчості Мойсея Йозефа Рота у підрозділі про можливих читачів автора, який писав свої тексти німецькою мовою, хоч і народився в єврейській сім'ї у Бродах, а відтак процес становлення його як письменника минав у Відні, Берліні, Празі і закінчився у лікарні Парижа, хочемо ще наголосити на топонімічних ракурсах, відзначених біографами.

Висновки, які зробили його приятелі, прихильники і дослідники творчості, спрямовують нас зовсім до іншої проблеми.

Йдеться про те, що Гайнц Люнцер і Вікторія Люнцер-Тальос писали: *"Галичина виразно сформулила мислення і мову Рота, хоча пізніше Відень, Берлін та Франція справили значний вплив.*

З давніх переживань безпосередніх людських стосунків, а ще більше з чуттєвих вражень і настроїв від сприйняття оточуючого ландшафту в період змін пір року походять найточніші і найпереконливіші описи та найпростіші порівняння в текстах Рота" [6, 7]. Проілюструвавши це твердження, автори продовжили: *"Проте, Галичина значила для Рота багато більше, ніж тільки як місце, де пройшло його дитинство з усіма емоційними і чуттєвими надбаннями. Галичина стала для нього в подальшому переконливим доказом цінності багатонаціональної держави, яка давала своїм громадянам чуття батьківщини.<...> все це приводило до національних, соціальних і релігійно-расових конфліктів. Проте Рот, при своїй ностальгічній здатності приймати бажане за дійсне, вважав, що причиною їх виникнення є егоїзм етнічних груп"* [Там само].

Можна погодитись з такою оцінкою висловлювань Рота, оскільки не раз в його різних текстах читаємо подібні оцінки. Але водночас трапляються в його творах топоніми, які тоді і дотепер означають історичні реалії, у яких нащадки Рота, представники різних народів, живуть або перебувають постійно чи спорадично і сьогодні. Ось цей ареал, що розширюється навколо Бродів: Шваби, Золочів, Львів, Підволочиськ, Зборів, Бережани; Регіони: Галичина, Волинь, Карпати; Міста поза обрієм цього регіону: Краків, Лодзь, Прага, Відень, Берлін, Ліон, Париж. Ми не згадуємо тут цих описів, натяків, образних аналогій, за якими впізнають автохтони вищезгаданих теренів, віддалені у часі нащадки та земляки Рота певні згодні, уявні чи навіть віртуальні реалії / феномени.

Крім того, на цьому просторі, який словесно окреслюють топоніми, як держави (Австро-Угорщина, Росія), краї / регіони (Галичина, Поділля, Волинь, Карпати), адміністративно-територіальні одиниці, військові звання, чини, субординаційні порядки (у німецькомовних, російських, польських, українських версіях і терміносистемах різних історичних періодів) тощо є ще найголовніше для літературознавця маркування, категорії жанрів, структурних вимірів творів, текстів, течій, стилів, а також – критерії їх оцінювання, розпізнавання і т. д.

У цьому зв'язку розгляд творчості Й. Рота ускладнюється творчістю тих українських письменників, які ступали слідами Рота, проживали в тих самих містах, що і Рот, були його сучасниками і займалися тими ж видами діяльності, що і він: Богдан Лепкий з 1914 до 1925 року також жив і творив у Відні, Берліні; Осип Турянський з 1917 року викладав у тому ж університеті, де вчився Й. Рот; були журналістами, як і австрійсько-єврейський діяч, Мирослав Ірчан (Баб'юк) і Роман Купчинський. Вони не тільки вчилися у гімназіях Австрії (Коломия, Бережани, Рогатин), а й з перших днів війни служили в австро-угорських службових формаціях, хоча і в статусі січових стрільців.

Життєпис, біографічна канва кожного з них ще не входила в коло зору чи в дослідницькі завдання зарубіжних ротознавців. Натомість у контексті такого феномена, як література однієї багатонаціональної держави, якою була Австро-Угорщина часів Франца-Йосифа II, доцільно розглядати у співвідносних синхронно існуючих взаєминах. Можемо, трактуючи тексти Мойсея-Йозефа Рота; Богдана-Нестора Лепкого; Осипа, сина Василя і Теки Турянських з села Оглядова Радехівського району на Львівщині; Андрія Дмитровича Баб'юка (Мирослава Ірчана) з села П'ядики під Коломиею (тепер Івано-Франківської області), якому було 17 років, коли розпочалася Перша світова війна, і був він залюблений у літературу; Романа Григоровича Купчинського з села Розгадів, тепер Зборівського району Тернопільської області, котрий народився у родині греко-католицького священика і навчався у Львівському університеті, ставши поетом, композитором-піснярем, прозаїком і журналістом. Підставою для розгляду згаданих авторів в одному ряді є те, що всі вони мали однаковий стосунок до Австро-Угорської держави, користувалися державною німецькою мовою під час навчання і служби у військових формуваннях під час Першої світової війни (1914 – 1918) і всі писали про один і той самий предмет, який знали з власного досвіду.

Не маючи достеменною інформації про контактні зв'язки поіменованих літераторів, допускаємо, що саме у культурі того періоду через пам'ять читачів як носіїв словесної культури рано чи пізно протягом ХХ століття буде усвідомлюватися підстава для типологічних зв'язків, виокремлених з потоку культури текстів, що належать кожному з цих письменників. Механізмом, який уможливило розгляд, аналіз типологічних зв'язків, є концепт міжлітературної рецепції, яка фактично здійснюється філологічно компетентними читачами, сформованими українською літературою впродовж цілого ХХ століття.

З такої позиції, конкретизованої рецептивною естетикою та іншими літературознавчими школами вже після смерті кожного з обраних для дослідження письменників, будемо далі розгортати дискурс.

Аргументом на користь цього наміру є уже укладена Т. Гаврилівим колективна монографія "Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота" [12], зокрема ті розділи, які підготували С. Маценка, Т. Гаврилів, Г. Петросаняк, Л. Цибенко, П. Рихло, О. Козонкова, Х. Назаркевич.

Ми поділяємо переконання П. Рихла, що *"рецепція творчості Й. Рота в Україні"* є цікавим розділом теми, яку розробляв і він сам, влучно корегуючи непоінформований висновок австрійських літературознавців. Справді, можемо з певністю твердити, що творчість Й. Рота *"міцно увійшла у свідомість українців"*, а сам письменник є *"українським"* автором [12, 214].

Підсумовуючи, можна сказати, що тематично-проблемні виміри прозових творів Й. Рота, Б. Лепкого, М. Ірчана, О. Турянського, Р. Купчинського склалися в контексті і сторії і культури того часу та періоду.

Біографічні та світоглядні фактори цих літераторів як фізичних авторів мають спільні витоки і тому текстурально-наративні моделі їх творчості є сумірними, співставними.

Твори названих письменників як явища європейського типу культури межі ХІХ – початку ХХ століть доцільно аналізувати за теоретико-методологічними орієнтирами перехідної епохи, коли співіснували різні парадигми в літературознавстві.

Осмислення спадщини згаданих письменників можливе на засадах рецептивно-комунікативного підходу до повного корпусу літературних текстів, які дозволяють теорії літератури ХХ століття, за концептами і парадигматикою реінтерпретованої вже в Україні більшості творів Йозефа Рота, Івана Франка, Богдана Лепкого, Осипа Турянського. Таке переосмислення має поступально-зворотний характер.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горбач А. Українські мотиви у творчості Йозефа Рота // Сучасність.-1965.- №3. – С. 54–61.
2. Гром'як Р. Орієнтації. Розмисли. Дискурси. 1997-2007.– Тернопіль: Джура, 2007.– 368 с.
3. Дюришин Д. Теория сравнительного изучения литературы / Пер. со словацкого. – М.: Прогресс, 1979. – 334 с.
4. Затонський Д. Феномен австрійської літератури // Вікно у світ – Київ, 1998. – № 1. – С. 6–45.
5. Ірчан М. Твори: У 2-х т. Т. 2. – К.: Дніпро, 1987. – 480 с.
6. Йозеф Рот. 1894-1939. Каталог виставки, організованої спільно Федеральним міністерством зак. справ Австрії разом з Віденським архівом новітньої австрійської літератури. Скл. Г. Люнцером та В. Люнцер-Гальбос / пер. з нім. В. Мельника. – Львів: Гердан, 2004. – 44 с.
7. Купчинський Р. Заметіль. Повість зі стрілецького життя.– Львів: Каменяр, 1991.–Т.1.- с.175; Т.2.- с.151; Т.3.- 143 с.
8. Матінко О. Нарис історії Бродської гімназії. – Броди, 1996. – 58 с.
9. Петросаняк Г. Поетика художньої прози Йозефа Рота // Автореф. дис. канд. філол. наук. – Львів, 2001. – 20 с.
10. Печарський А. Я. Поетика творчості Осипа Турянського. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003.- 202 с.
11. Рот Й. Білі міста / Пер. І. Андрущенко, вступ. ст. Ю. Бедрика. – К.: Смолоскип, 1997. – 213 с.
12. Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота / Упорядник Т. Гаврилів. – Львів: ВНТЛ – Класика, 2007. – 280 с.

Й

Ольга БОДНАР

УДК 821.161.2+821.111–31.091

ВІЛЬЯМ ФОЛКНЕР І ВАЛЕРІЙ ШЕВЧУК: АВТОРСЬКІ КОНЦЕПТИ СВІТОБАЧЕННЯ

У статті на матеріалі творчості В. Фолкнера і Вал. Шевчука розкрито духовні та естетичні пріоритети, що визначили формозмістові та стилетвірні функції, наративну майстерність письменників. Розглянуто творчі надбання прозаїків не тільки як корпус текстів та об'єктивованих у них філософсько-естетичних засад, гуманістичних ідей, художніх образів, а й крізь призму історичного та культурологічного контекстів.

Ключові слова: автор, художня майстерність, метод, новаторська техніка, проза культури, бароко.

В статтє на материалє творчества У. Фолкнера и Вал. Шевчука раскрыто духовные и эстетические приоритеты, которые определили функции в образовании содержания и стиля, нарративное мастерство